

Μια έκθεση, μια ιστορία: Βουλή των Ελλήνων - 500 Χρόνια Ἐντυπης Παράδοσης του Νέου Ελληνισμού

Βασίλειος Τσάγκαλος

Ασκληπιού 45

Βούλα Αττική

E-mail: alpha_omega@mail.kapatel.gr

Extended Abstract

This article gives an outline of the Greek typographic tradition. It is written on the occasion of the exhibition titled “500 Hundred Years of Printing Tradition in Modern Greek History”, organised in Athens by the Hellenic Parliament during February - May 2000. The subject - matter of the exhibition is printed material issued in Greek and by Greeks, and follows modern Greek history from the age of Gutenberg. Greek typography in this sense is examined in its evolution through the ages, starting from as early as 1466, when Greeks in Venice published the first dated book in Greek. Naturally, the contents of books at those times were mostly religious texts, while secular topics varied from Ancient Greek authors and dictionaries for the Renaissance scholars to history pamphlets and popular storybooks for the laymen. Throughout the 16th century Venice became a publishing center by both Greeks and Italians, while books sheltered the flourishing Cretan literature, often decorated with imposing woodcuts. The use of printing in nurturing the morale of enslaved Greeks had been well understood by the Greek Orthodox Church by the early 17th century, so several printing-houses came into existence in various places around the Balkans under the auspices of the Patriarchate of Constantinople. They all struggled to provide the shattered Greek soul and spirit with the refreshing spring water of their ancestors. Purely educational as well as evident revolutionary purposes against the Turks made Greek typesetters and publishers all over Europe co-ordinate their efforts in order to prepare the Greek War for Independence. In the decades

following the European Enlightenment and the French Revolution, it was no wonder that the 18th century saw a publishing outbreak in Greek printing along the lines of preparing the Greeks to revolt against tyranny and bondage. As soon as the Greek Revolution of 1821 made it possible for typographers to set up their print shops in the liberated Modern Greek State, books and public documents, newspapers and reports became available to the public. Greeks hastening to their motherland from Europe brought with them valuable know-how and the equipment that was necessary to start the new era of Greek printing. From that time on, printers and publishers played the same role as that played by the Press and books in most of the European countries during the 19th century. The Greek Press monitored social change, while state-of-the-art techniques were imported without delay. By the turn of the century, Greeks in Greece and abroad were issuing a wide range of newspapers and periodicals of all kinds. In 1915 newspapers in Athens had a total daily circulation of 150,000 copies. Their major concerns were national politics, parliamentary and constitutional affairs, political rights and satire. Local dictatorships and the World Wars that brought censorship occasionally interrupted the golden century of the Greek Press. In keeping pace with the literary and scientific developments of their counterparts around Europe, Greek men and women of the arts and letters gave rise to contemporary Greek printing activity; two poets were the main representatives of modern Greek literature, Nobel-prize winners Giorgos Seferis (1963) and Odysseas Elytis (1979). Finally, as regards printing technology, it only plays a side role in the exhibition, since it is presented as much as it is necessary to elucidate more general developments. However, visitors can rest assured that they will get a very good grasp of Greek printing and of certain aspects of modern Greek history.

Time is a good story-teller,
Ιρλανδέζικη παροιμία

Στα 500 χρόνια που μεσολάβησαν από την τυπική πρώτη εμφάνιση της ελληνικής τυπογραφίας, δεν ήταν λίγες οι ιστορικές φάσεις κατά τις οποίες οι τυπογράφοι κλήθηκαν να ανταποκριθούν σε συγκεκριμένες αναγκαιότητες του νεοελληνικού γίγνεσθαι. Στην έκθεση της Βουλής των Ελλήνων με θέμα «500 Χρόνια Έντυπης Παράδοσης του Νέου Ελληνισμού», δεν επισκέπτεται κανείς τίποτε άλλο από μία επιμέρους ενότητα του ελληνικού πολιτισμού. Όχι μόνο διότι το αντικείμενό της

εντάσσεται χρονικά μέσα σ' αυτόν, αλλά κυρίως διότι προέρχεται από αυτόν ως προς το περιεχόμενό της.

Με την έκθεση αυτή και τη διαχρονική μαρτυρία της, γίνεται ολοφάνερο ότι η ελληνική παράδοση του εντύπου δεν προβάλλει μόνο τα έργα και τις ημέρες στοιχειοθετών και τυπογράφων, αλλά και το σύνολο των πνευματικών ανθρώπων που πάσχισαν σε καιρούς χαλεπούς, αλλά και ευτυχέστερους, για να μη χαθεί αλλά και να αναδειχθεί η μακραίωνη πολιτιστική παράδοση και οι δημιουργικές τους ικανότητες, σε ένα συνεχή διάλογο με τις πολιτισμικές κατακτήσεις των άλλων λαών.

Είναι αδύνατο να εκτιμηθεί η σημασία των εκθεμάτων αν εξεταστούν από τη σκοπιά του τυπογράφου και μόνο, χωρίς να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στις ιστορικές παραμέτρους που προκάλεσαν τη γένεσή τους. Από αυτήν την άποψη, η εν λόγω έκθεση —πιστεύουμε— απευθύνεται σαφέστατα σε όσους έχουν ενδιαφέρον για την τυπογραφία, αλλά διαθέτουν και στοιχειώδεις γνώσεις ελληνικής ιστορίας. Ο σκοπός, λοιπόν, του κειμένου αυτού δεν είναι απλώς να πληροφορήσει για το περιεχόμενο της έκθεσης, αλλά να αξιοποιήσει την εκδήλωση αυτή ως ευκαιρία για μία σύντομη παρουσίαση και σχολιασμό της ιστορικής εξέλιξης της ελληνικής τυπογραφίας —και πολιτισμού. Θα παρακολουθήσουμε τους 10 σταθμούς, τόσο από πλευράς ιστορικής ανέλιξης όσο και από τη βαρύτητα που είχε το κάθε γεγονός στο νεοελληνικό προσκήνιο.

Σταθμός εκκίνησης: ο 15ος αιώνας και η ελληνική φρουρά στο άρμα του Γουτεμβέργιου Η επινόηση της τυπογραφίας με κινητά μεταλλικά στοιχεία είναι η απαρχή. Σαράντα τέσσερα μόλις χρόνια μετά την κοσμοϊστορική εφεύρεση, ελληνικό τυπογραφικό εργαστήριο εξέδωσε ελληνικό βιβλίο. Ήδη από το 1470, Ιταλοί και Γερμανοί τυπογράφοι αρχίζουν να εκδίδουν ελληνικά βιβλία με κείμενα αρχαίων συγγραφέων, βιβλία γραμματικής της αρχαίας γλώσσας και εκκλησιαστικά βιβλία. Στη Βενετία, γύρω στο 1500, ιδρύθηκαν και τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία. Βρισκόμαστε στην εποχή μετά από την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους και τη φυγή πολλών βυζαντινών λογίων στη Δύση, κυρίως σε ιταλικές πόλεις. Οι Έλληνες άρχισαν να εξασκούν την ελληνική τυπογραφία το 1476, τότε που ο Κρητικός Δημήτριος Δαμιλάς τύπωσε στο Μιλάνο, σε συνεργασία με τον Ιταλό Dionigi Paravicino, το πρώτο ελληνικό και χρονολογημένο βιβλίο: την *Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών* του Κωνσταντίνου Λάσκαρη. Έτσι, το βιβλίο αυτό σηματοδοτεί τις απαρχές της εξάσκησης της ελληνικής τυπογραφίας από Έλληνες. Ωστόσο, τα δύο πρώτα ελληνικής ιδιοκτησίας τυπογραφεία συγκροτήθηκαν και λειτούργησαν στη Βενετία, το 1486 και το 1499. Το πρώτο από αυτά ιδρύθηκε από δύο Κρητικούς κληρικούς, τον Αλέξανδρο από το Χάνδακα και το Λαόνικο. Εξέδωσαν το *Ψαλτήρι*, ένα από τα πιο γοητευτικά ελληνικά έντυπα που τύπωσε ο φιλέλληνας τυπογράφος Άλδος Μανούτιος ως το 1500, και τη *Βατραχομιμαχία*. Το δεύτερο ελληνικό τυπογραφείο

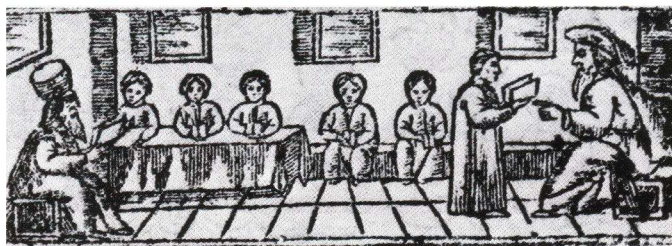
Σχήμα 1: Δείγμα ερυθρού πρωτογράμματος από το *Μέγα Ετυμολογικόν*, Βενετία, 1499.

συγκροτήθηκε και πάλι από δύο Κρητικούς, το Νικόλαο Βλαστό και το Ζαχαρία Καλλιέργη. Από τα πιεστήριά του τυπώθηκαν και κυκλοφορήθηκαν τέσσερις εκδόσεις ιδιαίτερης καλαισθησίας, με πρώτο το *Μέγα Ετυμολογικόν*. Πρόκειται για το σπουδαιότερο έργο της ελληνικής τυπογραφικής τέχνης της εποχής και αντιπροσωπευτικό δείγμα της αρχετυπίας, γενικότερα, κυρίως εξαιτίας της πλούσιας διακόσμησης —πρωτογράμματα (βλέπε εικόνα 1) και επίτιτλα σε κάθε σελίδα του κειμένου-, της εκτεταμένης ερυθροτυπίας και της περίτεχνης οικογένειας των τυπογραφικών στοιχείων με συμπλέγματα (βλέπε Εικόνα 2). Παράλληλα με τα μεγάλα βιβλία για τους αναγεννησιακούς λόγιους της Δύσης, άρχισαν να κυκλοφορούν και μικρά, σχετικά φτηνά βιβλία, προσιτά στον πολύ κόσμο του ελλαδικού χώρου, που περιείχαν το *Αλφάβητον*, το *Πάτερ Ημών*, κ.ά.

Δεύτερος σταθμός: 16ος αιώνας, το τυπογραφικό κλέος της Βενετίας Περνάμε πλέον στην εδραίωση της παραγωγής και της αγοράς του ελληνικού βιβλίου στο διάσπαρτο ελληνισμό της Δύσης και της Ανατολής. Βρισκόμαστε στο 16ο αιώνα και σε μία μεγάλη φυσιογνωμία της εποχής, τον έμπορο από την Πάτρα Ανδρέα Κουνάδη, αυτόν που διαμόρφωσε τις κατάλληλες προϋποθέσεις ώστε σε όλη τη διάρκεια του 16ου, 17ου και 18ου αιώνα, στη Βενετία, ελληνικοί και ιταλικοί εκδοτικοί οίκοι και πλανόδιοι τυπογράφοι να προσανατολίσουν τα ενδιαφέροντά τους στην έκδοση ελληνικών βιβλίων για να καλύψουν τόσο τις πνευματικές αναζητήσεις και την καλλιέργεια της παιδείας του διάσπαρτου ελληνισμού, όσο και τις λειτουργικές ανάγκες των ορθοδόξων. Μάλιστα, Έλληνες φιλόλογοι και διορθωτές, αλλά και επιχειρηματίες, θα πλαισιώσουν τα τυπογραφεία αυτά, άλλοτε συνεταιριζόμενοι με Ιταλούς τυπογράφους και άλλοτε εμφανιζόμενοι ως εκδότες με συγκεκριμένο πρόγραμμα. Σημαντικό ρόλο, αλλά και γοητευτικό, στη θεματική του ελληνικού βιβλίου έπαιξε η κρητική λογοτε-

Σχήμα 2: Το Μέγα Ετυμολογικόν, Βενετία, Ζαχαρίας Καλλιέργης και Νικόλαος Βλαστός, 1499. Ένα λεξικό, το πρώτο σημαντικό έντυπο ελληνικό βιβλίο που τυπώθηκε σε ελληνικό τυπογραφείο.

Σχῆμα 3: Αίθουσα σχολείου με δασκάλους και μαθητές. Ξυλογραφία του τυπογράφου του Νικολάου Γλυκή, Βενετία, 1683.

χνία, στιχουργήματα της οποίας πρωτοεμφανίστηκαν έντυπα ἤδη από το 1509 και πιο συστηματικά από το 1523 και εξής. Ακολουθεί ο Νικόλαος Σοφιανός από την Κέρκυρα, ο Νικόλαος Γλυκής, ο Νικόλαος Σάρος και ο Δημήτριος Θεοδοσίου από την Ἠπειρο, που ίδρυσαν σημαντικά τυπογραφεία στη Βενετία, το μεγαλύτερο πλέον κέντρο έκδοσης ελληνικών βιβλίων. Όλοι αυτοί επιδίωκαν —μεταξύ άλλων— τη μόρφωση των υπόδουλων Ελλήνων. Κυκλοφόρησαν βιβλία εκκλησιαστικά, ιστορικά, παιδαγωγικά, βιβλία με κείμενα αρχαίων συγγραφέων μεταφρασμένα στα νέα ελληνικά, καθώς και μικρά φτηνά βιβλία, όπως τον *Ερωτόκριτο* του Βιτσέντζου Κορνάρου, την *Ερωφίλη* του Γεωργίου Χορτάτζη, τους *Μύθους του Αισώπου* και τη *Φυλλάδα του Μεγαλέξανδρου*. Πολλοί άνθρωποι που δεν ἔξεραν γράμματα, ακούγοντας τους άλλους να τα διαβάζουν δυνατά, τόσο τα αγάπησαν, που τα μάθαιναν απ' ἑξω. Τα βιβλιαράκια αυτά είχαν συχνά και εικονογράφηση (βλέπε Εικόνα φιγ3).

Τρίτος σταθμός: 17ος αιώνας, ο αιώνας της ίδρυσης τυπογραφείων σε διάφορες περιοχές Πολλοί πατριάρχες της Ορθόδοξης Εκκλησίας ενδιαφέρθηκαν για την έκδοση φυλλαδίων και βιβλίων, γι' αυτό και ίδρυσαν τυπογραφεία ή βοήθησαν ορθοδόξους να ιδρύσουν τυπογραφεία σε διάφορες περιοχές. Σκοπός τους ἦταν η υπεράσπιση της Ορθοδοξίας, η μόρφωση του κλήρου και η αντιμετώπιση της Καθολικής Εκκλησίας και των νέων ιδεών του Διαφωτισμού. Πέρα από το Πατριαρχικό Τυπογραφείο της Κωνσταντινούπολης (βλέπε Εικόνα 4), σημαντικά κέντρα του Ελληνισμού με πνευματική και εκδοτική δραστηριότητα και τυπογραφεία ἦταν το Βουκουρέστι και το Ιάσιο, κυρίως σε μοναστήρια και μητροπολιτικούς ναούς. Εντυπωσιακό στοιχείο της έκθεσης είναι οι χαλκογραφίες από τα πολλά πλέον εκδοτικά κέντρα σε διάφορες περιοχές των Βαλκανίων: Μοσχόπολη (κοντά στην Αχρίδα), Άγιο Όρος, Σμύρνη, Κέρκυρα, Ζάκυνθος, Χίος, Κυδωνίες. Εντυπωσιακότερος ωστόσο είναι ο υπερμεγέθης ιστορικός χάρτης της ελληνικής τυπογραφίας (1466–1800). Στο μοναδικό αυτό χάρτη απεικονίζονται τυπογραφικά σήματα ελληνικών και ξένων τυπογραφείων, προσω-

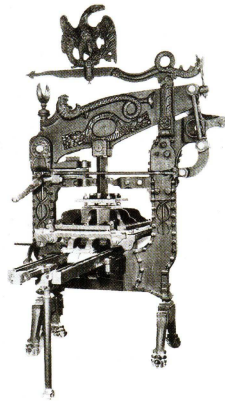
Σχήμα 4: Τυπογραφικό σήμα του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, αναγράφει *Πατριαρχικόν Τυπογραφείον 1798*

πογραφίες, κοσμήματα και τυπογραφικά στοιχεία που συμβολίζουν και προσδιορίζουν τους τόπους και τα τυπογραφικά καταστήματα όπου εργάστηκαν Έλληνες για την έκδοση ελληνικών συγγραμμάτων. Η απεικόνιση της ιστορίας της ελληνικής τυπογραφίας είναι ένα χαρτογραφικό και ιστορικό πόνημα του Κ. Σπ. Στάικου. Ολοκληρώθηκε το 1976 με σκοπό να τιμηθούν τα 500 χρόνια από την έκδοση του πρώτου χρονολογημένου ελληνικού βιβλίου. Αποτελεί ένα πολυσύνθετο ιστορικό ψηφιδωτό που είναι αδύνατο να περιγραφεί. Ευχόμαστε να μπορέσουν όλοι κάποια στιγμή να το απολαύσουν με τα ίδια τους τα μάτια.

Τέταρτος σταθμός: 18ος αιώνας, όλοι στην προετοιμασία της Επανάστασης του 1821 Έχουμε περάσει στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό και στις μεγάλες μορφές, όπως ο Ρήγας Βελεστινλής και ο Αδαμάντιος Κοραής. Στα δίκαια του ανθρώπου ο πρώτος συγκαταλέγει το να φανερώνωμεν την γνώμη μας και τους συλλογισμούς μας, τόσο με την τυπογραφίαν, όσο και με άλλον τρόπον. Σύμφωνα με τις ιδέες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, από τα μέσα του 18ου αιώνα δημιουργήθηκαν σημαντικά εκδοτικά κέντρα ελληνικών βιβλίων στις ελληνικές κοινότητες στη Βιέννη, τη Βενετία, τη Λειψία, το Παρίσι, τη Μόσχα, την Πετρούπολη και αλλού, με σκοπό τη μόρφωση των υπόδουλων Ελλήνων και την προετοιμασία της Επανάστασης. Κυκλοφόρησαν εκπαιδευτικά, επιστημονικά και λογοτεχνικά βιβλία, βιβλία για τη διδασκαλία και τη διάδοση των θετικών επιστημών, βιβλία για τη γλώσσα (βλέπε Εικόνα φιγ5), βιβλία με έργα των Ελλήνων, λεξικά, ενώ κάνουν την εμφάνισή τους και φιλολογικά περιοδικά, φυλλάδια και οι πρώτες εφημερίδες. Η *Εφημερίς* εκδιδόταν στη Βιέννη από τους εκδότες Αδελφούς Μαρκίδες Πούλιου. Στο ίδιο τυπογραφείο, τον Οκτώβριο του 1797 ο Ρήγας

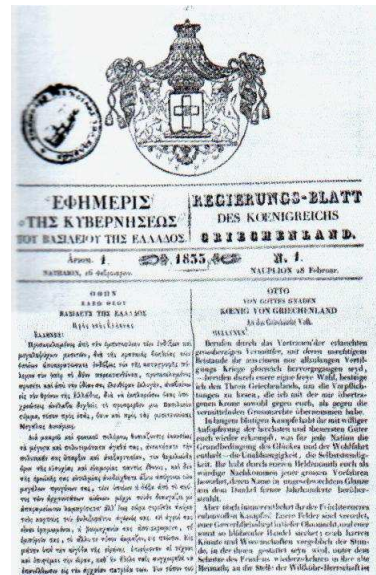
Σχῆμα 5: Ἀλφβητάριον Μικρόν πρὸς εὐκόλον μάθησιν των παιδίων. Κυκλοφόρησε στη Βιέννη το 1820, ἀπὸ το τυπογραφεῖο του Δ. Δαβιδοβίχη. Κινεῖται στο πλαίσιο του Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ και τῆς προετοιμασίας τῆς Επανάστασης.

Σχήμα 6: Το πρώτο πιεστήριο του Εθνικού Τυπογραφείου. Σχεδιάστηκε το 1816 στη Φιλαδέλφεια της Αμερικής.

τύπωσε το επαναστατικό μανιφέστο του. Η έκθεση παρουσιάζει περιοδικές εκδόσεις της εποχής, όπως ο *Ερμής ο Λόγιος*, η *Αθηναί*, ο *Πρόδρομος*, η *Καλλιόπη*, καθώς και την εφημερίδα ο *Ελληνικός Τηλέγραφος*, τη μακροβιότερη προεπαναστατική ελληνική εφημερίδα, που απευθυνόταν σε ένα ευρύ κοινό, με πληροφορίες γύρω από οικονομικά και πολιτικά νέα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για τους Έλληνες εμπόρους.

Πέμπτος σταθμός: αρχές του 19ου αιώνα, η τυπογραφία στην υπηρεσία του Αγώνα Από το 1821 έως το 1827, έξι τυπογραφεία του ελλαδικού χώρου, τα τυπογραφεία Καλαμάτας-Κορίνθου, Μεσολογγίου, Ψαρών, Ύδρας, Αθηνών και Διοίκησης ή Κυβερνήσεως, στήριξαν την Επανάσταση, τυπώνοντας προκηρύξεις, συντάγματα, φυλλάδια, εφημερίδες και βιβλία. Έλληνες και φιλέλληνες από την Ευρώπη και την Αμερική έστειλαν τον εξοπλισμό (τυπογραφικές μηχανές, στοιχεία κ.ά.) (βλέπε Εικόνα 6). Ως τυπογράφοι εργάστηκαν έμπειροι τεχνίτες από τα ελληνικά τυπογραφεία της Διασποράς, αλλά και ντόπιοι ωρολογοποιοί και οπλουργοί. Μορφωμένοι Έλληνες και φιλέλληνες εργάστηκαν ως εφημεριδογράφοι, μεταφραστές, συγγραφείς και επιμελητές. Οργανώθηκε και μηχανισμός διάδοσης των εντύπων, με συνδρομητές, αγοραστές και πωλητές. Η εφημερίδα της Καλαμάτας *Σάλπηξ Ελληνική* αναδημοσίευσε σε ένα από τα πρώτα της φύλλα (1 Ιουλίου του 1821) την προκήρυξη του Αλέξανδρου Υψηλάντη, με την οποία είχε καλέσει τους Έλληνες να επαναστατήσουν στο Ιάσιο στις 24 Φεβρουαρίου του 1821, με σύνθημα *Μάχου Υπέρ Πίστεως και Πατρίδος! Η ώρα ήλθεν, ω άνδρες Έλληνες!*. Παρουσιάζεται επίσης φυλλάδιο με τίτλο *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος*, Κόρινθος, Έτος Α΄ της Ανεξαρτησίας. Πρόκειται για

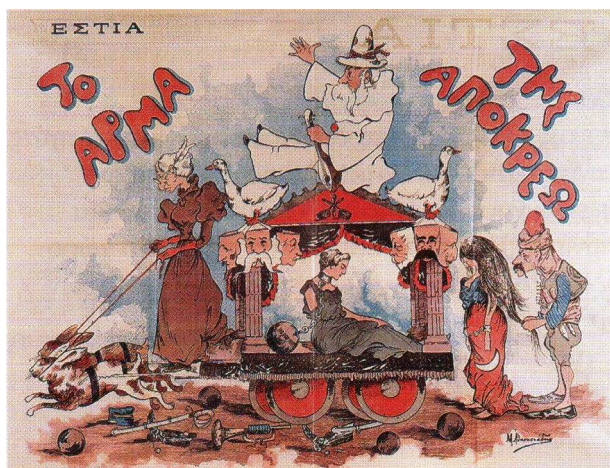
Σχήμα 7: Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, φύλλο πρώτο, Ναύπλιο, 16 Φεβρουαρίου 1833. Έως τον Ιούνιο του 1835 ήταν δίγλωσση, στην ελληνική και γερμανική γλώσσα (Βαυαροκρατία, γαρ!).

το πρώτο ελληνικό Σύνταγμα που ψηφίστηκε στην Α' Εθνική Συνέλευση στην Επίδαυρο, την Πρωτοχρονιά του 1822.

Έκτος σταθμός: 1830, μαζί με το νεοσύστατο ελληνικό κράτος αρχίζει να ανθίζει και η Δημόσια Τυπογραφία Το τέλος του Αγώνα και ο ερχομός του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια δημιούργησαν μεγαλύτερες ανάγκες έντυπου υλικού και καινούριες συνθήκες παιδείας, που θα διευκολύνουν την ανάπτυξη της τυπογραφίας. Παράλληλα ιδρύεται η Εθνική Τυπογραφία που τυπώνει κυρίως κρατικά και διοικητικά έντυπα, τα Πρακτικά των Εθνοσυνελεύσεων, τα Πρακτικά της Βουλής και της Γερουσίας, κωδικοποιήσεις της νομοθεσίας αλλά και σχολικά εγχειρίδια και λογοτεχνικά έργα. Μεταξύ αυτών είναι το εγχόλπιο *Οδηγία διά το προσωπικόν των δασών*, Αθήνα, Βασιλικό Τυπογραφείο, 1837. Παρουσιάζεται κωδικοποιημένη όλη η νομοθεσία για τα δάση, την προστασία και την εκμετάλλευσή τους. Κύριο εκδοτικό επίτευγμα της Δημόσιας Τυπογραφίας, ωστόσο, αποτελεί η γνωστή σε εμάς ως *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* (βλέπε Εικόνα 7). Είναι η επίσημη εφημερίδα του ελληνικού κράτους, ιδρύθηκε με βασιλικό διάταγμα της 1ης Φεβρουαρίου 1833 και το πρώτο της φύλλο κυκλοφορήθηκε την 16η Φεβρουαρίου 1833. Εκτίθεται επίσης αντίτυπο από *Το Σύνταγμα της Ελλά-*

δος του 1844, το πρώτο Σύνταγμα του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Μετά την Επανάσταση του 1821 λειτούργησαν τυπογραφεία σε πολλές πόλεις του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους: στο Ναύπλιο, την Αίγινα, την Ερμούπολη Σύρου, την Αθήνα, τον Πειραιά, την Πάτρα, τη Λαμία, την Καλαμάτα. Στην περίοδο αυτή δραστηριοποιείται στην Αθήνα ο Ανδρέας Κορομηλάς, ο οποίος έφερε τη μέθοδο της στερεοτυπίας από το Παρίσι γύρω στο 1840. Με τη μέθοδο αυτή αποτυπώνονται τα γράμματά σε χάρτινη ή άλλη μάζα, που πιέζεται, προκειμένου να γίνει μήτρα. Πάνω στη μήτρα αυτή χύνεται ρευστό μέταλλο, που ψύχεται και στερεοποιείται. Έτσι ο τυπογράφος έχει έτοιμες τις σελίδες για να ανατυπώσει όποτε θελήσει ένα κείμενο, ανταποκρινόμενος στις ανάγκες της αγοράς ή των παραγγελιών. Το 1838 ο Κωνσταντίνος Γκαρπολάς ιδρύει βιβλιοπωλείο, τυπογραφείο και χυτήριο και τον επόμενο χρόνο και βιβλιοδετείο. Έχει ως στόχο μία ολοκληρωμένη εκδοτική επιχείρηση και στον καλάισθητο κατάλογο του χυτηρίου του, που παρουσιάζεται στην έκθεση, δίνονται δείγματα των στοιχείων και κοσμημάτων που χύτευε και πουλούσε με την οκά. Στη συγκεκριμένη σελίδα της έκθεσης παρουσιάζονται τα εξής κοσμήματα: οι θεατρικές μάσκες του κλαψίγγελου, η μέλισσα, η Αθηνά, η νεκροκεφαλή, ένα τέρας, ένα ατμόπλοιο. Ο κατάλογος τιτλοφορείται *Φυλλάδιον Α', περιέχον Χαρακτήρας Ελληνικούς και Γαλλικούς, Κεφαλαία, Αριθμούς, Γραμμάς και Κοσμήματα διαφόρων ειδών*, έκδοση του 1841. Κατά την προσωπική μας άποψη, ίσως το πιο ενδιαφέρον έκθεμα για έναν ΤΕΧνίτη.

Έβδομος σταθμός: τέλη του 19ου αιώνα και αρχές του 20ου, ίδρυση του ημερήσιου και περιοδικού τύπου, αποκορύφωση της λογοτεχνικής παραγωγής, διάδοση της Παιδείας. Η Εθνική Βιβλιοθήκη ιδρύεται το 1832 και η Βιβλιοθήκη της Βουλής το 1845. Ιδιαίτερη κίνηση και στις δύο παρουσιάζουν τα αναγνωστήρια εφημερίδων και περιοδικών, αφού πολλοί δεν είχαν χρήματα για την αγορά εφημερίδων και διάβαζαν στις βιβλιοθήκες. Από τα τέλη του 19ου αιώνα άρχισαν να κυκλοφορούν πολλές εφημερίδες με πλούσια ύλη: άρθρα, ειδησεογραφία, στήλες με την κοινωνική και πνευματική ζωή, χρονογραφήματα, επιφυλλίδες, προγράμματα θεάτρων, χρηματιστήριο (και όμως!), μικρές αγγελίες, διαφημίσεις. Ορισμένες δημοσίευαν, επίσης, χρονογραφήματα και μυθιστορήματα σε συνέχειες. Ιδρύθηκαν πρακτορεία για τη διανομή του Τύπου. Λόγω του ανταγωνισμού, οι εφημερίδες καινοτομούσαν με ένθετα, διαγωνισμούς, δώρα...! Πολλές εφημερίδες συνεργάζονταν με ξένα πρακτορεία ειδήσεων. Η ειδησεογραφία βελτιώθηκε και με την ίδρυση του Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων. Την τελευταία εικοσιπενταετία του 19ου αιώνα άνθησε και ο σατιρικός Τύπος (βλέπε Εικόνα 8). Στην έκθεση παρουσιάζονται πολλά πρωτοσέλιδα παλαιών εφημερίδων. Ενδεικτικά αναφέρουμε εφημερίδες που δεν υπάρχουν πλέον, όπως Σκριπ, Εφημερίς των Κυριών, Αριστοφάνης, Ραμπαγάς, Ρωμηός, Πατρίς, ενώ κάποιες άλλες εκδίδονται και στις μέρες μας, όπως Έθνος, Αχρόπολη, Βήμα, Καθημερινή, Ριζοσπάστης. Το 1915 η συνολική ημερήσια κυκλοφορία των αθηναϊκών εφημερίδων ήταν 150.000 φύλλα. Ανάμεσα στα λίγα παιδικά βιβλία και

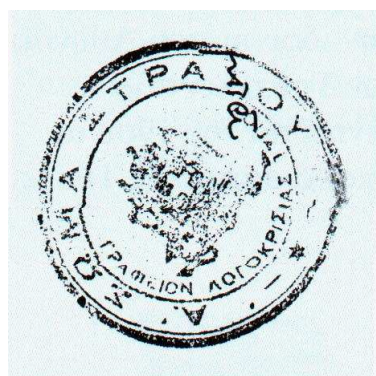
Σχήμα 8: Το άρμα της Απόκρεω, από τις πρώτες έγχρωμες γελοιογραφίες στον ελληνικό τύπο. Εφημερίδα *Εστία*, 5 Φεβρουαρίου 1898.

εγκυκλοπαιδικά περιοδικά, ιδιαίτερα αγαπητή στα παιδιά, για πολλά χρόνια, ήταν η *Διάπλασις των Παίδων* (βλέπε Εικόνα φη9). Πρωτοεκδόθηκε το 1879 και κυκλοφορούσε στην Ελλάδα αλλά και σε ελληνικές παροικίες του εξωτερικού, στη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, την Αλεξάνδρεια και την Οδησό. Διευθυντής του ήταν ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο οποίος απηύθυνε γράμματα προς τους νεαρούς αναγνώστες του κλείνοντας πάντα με το χαρακτηριστικό *Σας ασπάζομαι, Φαίδων*.

Όγδοος σταθμός: οι μελανές σελίδες της ιστορίας, λογοκρισία
Μία ειλικρινής και αντικειμενική παρουσίαση της ιστορίας της ελληνικής τυπογραφίας δε θα μπορούσε να παραλείψει να αναφερθεί σε όλες εκείνες τις συνθήκες που ανέστειλαν την ομαλή πορεία και εξέλιξή της. Ξεκινώντας ήδη από τον αποκαλούμενο και τυποκτόνο νόμο του 1837, διάφοροι νόμοι του ελληνικού κράτους περιόρισαν την ελευθεροτυπία και οδήγησαν τους ανθρώπους της τυπογραφίας και του Τύπου ακόμα και στη φυλακή. Τα πράγματα χειροτέρευαν σε περιόδους ανελεύθερων καθεστώτων, όπως η δικτατορία του Μεταξά του 1936 (βλέπε Εικόνα 10) και αργότερα η χούντα των απριλιανών του 1967. Πρωτίστως, όμως, ο γερμανικός, ιταλικός και βουλγαρικός στρατός κατοχής (1941–1944) κατάργησαν την ελευθεροτυπία και επέβαλαν αυστηρή λογοκρισία. Στις καταστάσεις αυτές, παρά τις απαγορεύσεις, κυκλοφορήθηκαν εφημερίδες και άλλα έντυπα που αγωνίζονταν για ελευθερία και δημοκρατία. Παράδειγμα αποτελεί το πρωτοσέλιδο της 25ης Μαρτίου 1944 από την εφημερίδα *Έλλην* της Αιγύπτου, με χαρακτηριστικό τίτλο: *1821–1944, Άλλοτε και τώρα: ΛΕΥΤΕΡΙΑ, ΛΕΥΤΕΡΙΑ, ΛΕΥΤΕΡΙΑ*.

Σχῆμα 9: Η Διάπλασις των Παίδων. (Τιμή εκάστου φύλλου λεπτά 20. Εκδίδεται κατά μήνα) Εικονογραφημένον περιοδικόν διά παιδιά, εφήβους και νεανίδας

Σχῆμα 10: Σφραγίδα λογοκρισίας της δικτατορίας Μεταξά, 1936. Αναγράφεται: Α' ΣΩΜΑ ΣΤΡΑΤΟΥ, Γραφείον Λογοκρισίας Τύπου.

Ένατος σταθμός: 20ος αιώνας, εξέλιξη της τεχνολογίας και διαμόρφωση του βιβλίου όπως το γνωρίσαμε Περιδιαβαίνοντας κανείς την έκθεση, διατρέχει όλες τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις της εποχής, οι οποίες επίσης διαφαίνονται στην εκδοτική δραστηριότητα του αιώνα 1880–1980. Ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα κυκλοφόρησαν σημαντικά λογοτεχνικά και ιστορικά βιβλία. Αρχεί να επισημάνουμε τη *Φόνισσα* του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, σε έκδοση του 1910. Επίσης ιδρύθηκαν σύλλογοι για τη διάδοση του ελληνικού βιβλίου. Πάμπολλες είναι οι εκδόσεις που εκτίθενται, με σαφή διαφοροποίηση όσον αφορά την εξέλιξη του χαρτιού, το χρώμα και το δέσιμο, πράγματα λίγο έως πολύ γνωστά σε όσους έχουν σχέση με την τυπογραφία, αφού αγγίζουν και τις μέρες μας.

Η εκδοτική παραγωγή του τελευταίου τμήματος της έκθεσης έχει πια αντίκτυπο και στις δικές μας γενιές. Είτε πρόκειται για το αναγνωστικό *Τα Ψηλά Βουνά* του Ζαχαρία Παπαντωνίου ή το εβδομαδιαίο περιοδικό ποικίλης ύλης *Ρομάντσο* με εξώφυλλο τη Μάρθα Καραγιάννη, που σταμάτησε να εκδίδεται το 1990, άλλος περισσότερο και άλλος λιγότερο εντοπίζουμε ψηφίδες τις δικής μας ζωής στο τελευταίο κομμάτι της έκθεσης. Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους Τεχνίτες παρουσιάζουν ως εκθέματα δύο ήδη γνωστά βιβλία —αν και δυσεύρετα: Ν. Ε. Σκιαδάς, *Χρονικό της Ελληνικής Τυπογραφίας. Σκλαβιά - Διαφωτισμός - Επανάσταση*, τόμ. Α' (1476–1828), Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1976 και *Ο Τύπος στον Αγώνα: 1821–1827*, επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, τόμ. Α': Χειρόγραφες Εφημερίδες, Σάλπιγξ Ελληνική, Εφημερίς Αθηνών (Νέα Βιβλιοθήκη, ΣΠ 12), Εκδοτική «Ερμής», Αθήνα 1971. Όσον αφορά τις τεχνολογικές εξελίξεις, η έκθεση τις παρουσιάζει μόνο με φωτογραφικά ντοκουμέντα, χωρίς κάποιο πραγματικό υλικό έκθεμα, πέρα από το μηχανικό πιεστήριο των αρχών του αιώνα και ένα απενεργοποιημένο προσωπικό υπολογιστή. Από αυτήν την άποψη, και δεδομένων των δυνατοτήτων που συνεπάγεται η διοργανώτρια Βουλή των Ελλήνων, διαπιστώνουμε κάποιο έλλειμμα και παραμέληση των τεχνικών θεμάτων. Αλλά και το φωτογραφικό υλικό θα λέγαμε ότι είναι περιορισμένο και αποσπασματικό, γεγονός που υποβαθμίζει ακόμη περισσότερο την παρουσίαση της τυπογραφικής τέχνης και τεχνικής του αιώνα μας. Οι φωτογραφίες αναφέρονται στη χειροστοιχειοθεσία, τη λινотυπία και τη μονοτυπία (βλέπε Εικόνες 11, 12 & 13), αεροθιγώς και στο offset. Το κενό έρχεται να καλύψει το φυλλάδιο που απευθύνεται στους νέους επισκέπτες της έκθεσης, όπου περιγράφονται σε ομολογουμένως απλή γλώσσα οι αρχές λειτουργίας των τριών παραπάνω τεχνικών. Όσο για την ηλεκτρονική εκδοτική δραστηριότητα, αυτή εκπροσωπείται αξιοπρεπώς από το έκθεμα με αριθμό 285, το συμπαγή ψηφιακό δίσκο *Ελληνική Εθνική Βιβλιογραφία 1989–1994*, της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, που εκδόθηκε από το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου στην Αθήνα, το 1999.

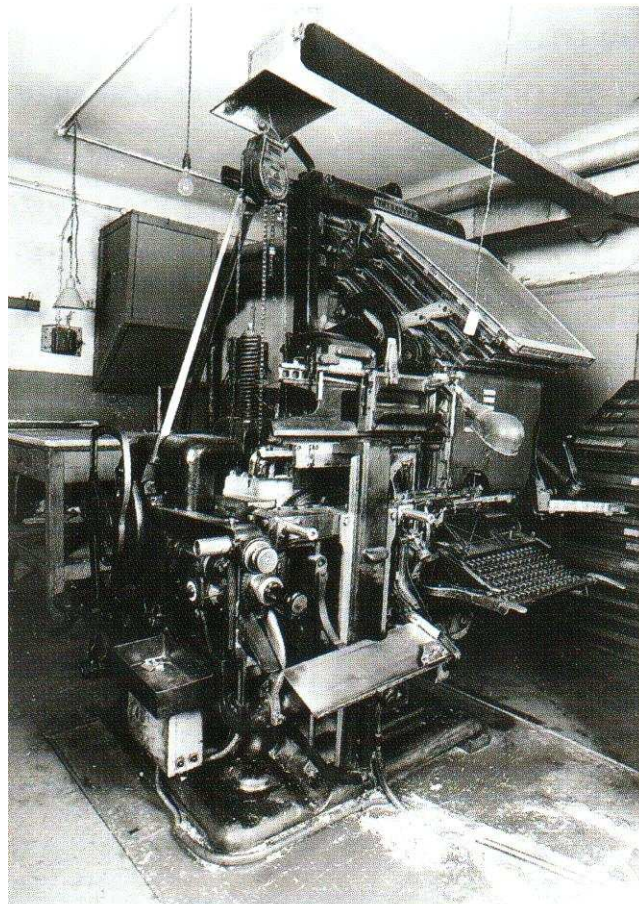
Σταθμός άφιξης ή αφετηρία νέου ξεκινήματος: έτος 2000 Εδώ αρχίζουμε να αγγίζουμε και το δικό μας πεδίο δράσης, τόσο μεμονωμένα όσο

Σχῆμα 11: Κάσα χειροστοιχειοθεσίας, λίγο πριν αρχίσουν να χρησιμοποιούνται μηχανικές μέθοδοι για τη στοιχειοθεσία.

και στη μορφή του Συλλόγου μας. Ελπίζουμε ότι σε κάποια μελλοντική έκθεση τυπογραφίας μία ζηλευτή θέση στην εξέλιξη της τυπογραφίας θα αποτελεί και το σύστημα TEX. Ακόμη και αν κάτι τέτοιο φαντάζει μακρινό, ας μη ξεχνάμε ότι η πορεία της τυπογραφίας στα 500 χρόνια του βίου της καθορίστηκε από ανθρώπους οι οποίοι σαν ἄλλοι TEXνίτες έβαλαν το δικό τους λιθαράκι στο πολιτισμικό αγαθό που λέγεται έντυπο. Η έκθεση της Βουλῆς των Ελλήνων καταδεικνύει ότι στη συντριπτική τους πλειοψηφία αγωνίστηκαν και με την τυπογραφία για το γενικότερο καλό αυτού του τόπου. Ας δούμε με σεβασμό και διάθεση αξιοποίησης την πλούσια αυτή παράδοσή τους, ώστε να μην αποδειχθούμε απλώς ιστορική τους εξέλιξη αλλά και πολιτιστική τους συνέχεια.

Τεχνικές πληροφορίες Τα εκθέματα προέρχονται κυρίως από τη βιβλιοθήκη της Βουλῆς των Ελλήνων. Για το κείμενο αυτό χρησιμοποιήσαμε εικόνες και στοιχεία από τις δύο εκδόσεις για την έκθεση: τον *Οδηγό και Κατάλογο της Έκθεσης*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000, ISBN: 960-560-030-7, καθώς και το *Φυλλάδιο* το οποίο απευθύνεται στους μαθητές και τις μαθήτριες των σχολικών ομάδων που επισκέπτονται την έκθεση, επιμέλεια: Τμήμα Εκδόσεων της Βουλῆς των Ελλήνων. Περιλαμβάνονται κείμενα των εξής: Ειρήνης Νάκου (Ιστορικού-Μουσειολόγου), Κ. Σπ. Στάικου, Τριαντάφυλλου Σκλαβενίτη, Έλλης Δρούλια-Μητράκου, Έλενας Αντωναράκου, Ευρυδίκης Αμπατζή, Γιούλας Κουτσοπανάγου, Νάσσης Μπαλτά, Δέσποινας Παπαδημητρίου, Ευαγγελίας Αντζάκα-Βέη, Δημήτρη Παυλόπουλου. Στην ιστοσελίδα της Βουλῆς των Ελλήνων (<http://www.parliament.gr/gr/epikaira/events/ektheseis.html>) δίνονται απλώς κάποιες πληροφορίες για την έναρξη της έκθεσης, η οποία —ας

Σχήμα 12: Μηχανή λινοτυπίας της εφημερίδας *Εστία* στις δόξες της.

Σχήμα 13: Μηχανή μονοτυπίας με το σχετικό χειριστή της -πάντα με γραβάτα και πνιγμένο στον καπνό του τσιγάρου!

σημειωθεί— λήγει στο τέλος Μαΐου. Παρόλο που υπάρχει εκτενής αναφορά σε προηγούμενες εκθέσεις της Βουλής, για την τρέχουσα έκθεση δεν υπάρχει καμία ουσιαστική παρουσίαση. Ίσως μετά την ολοκλήρωσή της να εμπλουτιστεί με ηλεκτρονικό υλικό ή Δικτυακή προβολή της, οπότε αξίζει να επισκεφθεί κανείς πάλι την ιστοσελίδα το ερχόμενο φθινόπωρο για πιθανές εξελίξεις.

Κατακλείδα Κλείνουμε το κείμενό μας υιοθετώντας αυτούσια την εισαγωγή που προλογίζει το φυλλάδιο για τους μαθητές και μαθήτριες. Φρονούμε ότι κάλλιστα μπορεί να απευθύνεται με επιτυχία και σε όλους εμάς. Αν μη τι άλλο, είναι μία πιο ζεστή και σφαιρική προσέγγιση στα ευρύτερα θέματα που έχουν απασχολήσει όλους μας ως ανθρώπους με ζωηρό ενδιαφέρον για την τυπογραφία —και την Ελλάδα ως πολιτισμικό χώρο, θα προσθέταμε: *Πλησιάστε και γνωρίστε από κοντά το «ζωντανό» κόσμο της τυπογραφίας, των εκδόσεων, των βιβλιοθηκών και των βιβλιοπωλείων στην περιοχή σας. Αναλογιστείτε πόσοι άνθρωποι συμβάλλουν με την εργασία, την τέχνη και το μεράκι τους στο να φτιαχτούν κάθε λογής έντυπα και να φτάσουν κοντά μας. Αναλογιστείτε για ποιους σκοπούς εκδίδονται και κυκλοφορούν τα βιβλία, τα περιοδικά, οι εφημερίδες και τα άλλα έντυπα και πόσο επηρεάζουν τη ζωή μας. Αναλογιστείτε πόσο διαφορετική ήταν η ζωή (η επικοινωνία, η διάδοση των γνώσεων και των ιδεών, τα σχολεία . . .) σε*

άλλες εποχές στο παρελθόν και πόσο διαφορετική γίνεται στις μέρες μας με τη χρήση των ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης.